

Jolanta GELUMBECKAITĖ

VULGATOS PRIELINKSNINIŲ KONSTRUKCIJŲ SANTYKIS SU INESYVU J. BRETKŪNO „EVANGELIJOS PAGAL LUKĄ“ VERTIME

J. Bretkūnas vertė Bibliją daugiausia naudodamasis įvairiais vokiškais M. Lutherio Biblijos leidimais, tačiau „Evangeliją pagal Luką“ neabejotinai išvertė iš lotynų kalbos ir tai pažymėjo pabaigoje: „Iſch latinifſchka perguldita / per Ianaſ Bretkunaſ Laba – / guwas Pleboną / 1579. / Laus Deo. /“ Galimas dalykas, iš lotynų kalbos pradžioje buvo verstos ir kitos trys Evangelijos, o vėliau perdirtos pagal M. Lutherio tekstą. Pats tekstas, verta paminėti, jau rašytas lotyniškąja antikva, o ne gotikinio stiliaus rašmenimis, nors Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lotyniškoji antikva galutinai įsitvirtino tik XVIII a., o Rytų Prūsijoje raštai apskritai bemaž visą laiką buvo rašomi ir spausdinami gotikiniu šriftu. 1567–1589 m. laikotarpiu J. Bretkūnas iš lotynų kalbos išvertė dar ir „Confessio Augustana“ (1589 m.), „Parvum corpus doctrinae Christianae Mathiae Judicis“ (1567–1569 m.), „Postilla Corvini in Evangelia Dominicalia“ (1589 m.), „Corpusculum doctrinae Christianae Johannis Wiggandi“ (1589 m.), „Schmalcaldii Articuli“ (1589 m.), kurių rankraščiai, deja, neišliko, o pavadinimai tėra žinomi iš paties J. Bretkūno sudaryto darbų sąrašo (Libelli a Johann Bretkio Borusso in Lithuanicam linguam translati...1589).

Siekiant nustatyti „Evangelijos pagal Luką“ prielinksninių konstrukcijų santykį su J. Bretkūno vertimu, iš pastarojo buvo išrinkti visų lotyniškų prielinksninių konstrukcijų atitikmenys. Jie suskirstyti pagal lotyniškojo teksto konstrukcijas. Sistemškai gretinti J. Bretkūno tekstą su originalu būtina dėl to, kad tik tuo būdu galima išskirti lotynų k. paveiktas konstrukcijas nuo tų, kurios liudija XVI a. lietuvių kalbos polinkius.

XVI a. linksnių formos be prielinksnių tam tikromis reikšmėmis dar buvo vartojamos tais atvejais, kuriais dabar jau įsigalėjusios prielinksninės konstrukcijos. Tai aiškiai pastebima J. Bretkūno vertime, kur 1/4 lotyniškų prielinksninių konstrukcijų išverstos postpozicinio lokatyvo variantais – inesyvu, iliatyvu, adesyvu ar aliatyvu. Čia aptariamas vienas iš tų keturių lokatyvų – inesyvas. Šiuo linksniu įvairios lotyniškos prepozicinės konstrukcijos verčiamos 219 kartų (iliatyvu – 32, adesyvu – 14, aliatyvu – 112 kartų). Kaip matyti, dažniausiai yra vartojamas esamasis vidaus vietininkas – inesyvas. Jo pagrindinė funkcija – veiksmo vietos ar daikto lokalinės padėties žymėjimas.

1. Dažniausiai inesyvu išverstos lotyniško teksto **in+Abl.** konstrukcijos, žyminčios veiksmo ar daikto vietą. Suskaičiuota 118 tokių atvejų, pvz.: *in templo – bažniczaie / bažniczai / bažniczoie* (Luc 1, 21; 1, 22; 2, 46; 19, 47; 20, 1; 21, 37; 22, 53; 24, 53); *in synagoga / in synagogis – įskalaie / įskalaſu* (Luc 4, 15; 4, 20; 4, 28; 4, 33; 4, 43; 11, 43; 13, 10; 20, 46); *in caelo / in caelis – dangūie* (Luc 6, 23; 10, 20; 12, 33; 15, 7; 18, 22; 19, 38).

Pažymėtina, kad konstrukcijos *erat in Ierusalem* (Luc 2, 25), *positus est hic ... in Israel* (Luc 2, 34), *remansit in Ierusalem* (Luc 2, 43), *erant in Israel* (Luc 4, 25; 4, 27), *completurus erat in Ierusalem* (Luc 9, 31), *habitantes in Ierusalem* (Luc 13, 4) iš pradžių buvo išverstos **ing + Acc.**, bet paskui ištaisytos į inesyvą : *Jerufaleme, Ifraele, Ifraeleie*. Vienu atveju jau pačiame vertime yra inesyvas *Ifraeliaie* (Luc 7, 9). Inesyvu taisant rankraštį pakeista ir dar keletas **in + Abl.** konstrukcijų :

a) *quod accubisset in domo Pharisaei – fedaia ing namus* [tais. į: *nam ūſa*] *Phariseia* (Luc 7, 37)

b) *recumbe in novissimo loco – ſieſkeſi ing ſze <m> miauſe wietą* [tais. į: *ſze <m> miauſioj wietoie*] (Luc 14, 10).

2. J. Bretkūnas inesyvu vertė ir kai kurias **in + Acc.** konstrukcijas, kurioms lotynų kalboje būdinga krypties reikšmė. Tokiais atvejais kiek keičiama veiksmožodžio reikšmė: vertėjas parenka lietuvišką veiksmožodį, kurio semantika nereikalauja krypties nuorodos. Konstrukcija su inesyvu vertime gauna aiškia vietos reikšmę. Rasti 5 tokie atvejai:

1) *Et divulgabatur fama de illo in omnem civitatem et in villas – Ir gerſas ape ghi ſakams buwa wiſoſu* [tais. į: *wiſoſa*] *kampoſa ſzemes* (Luc 4, 37)

2) *fugerunt et nunciaverunt in civitatem et in villas – bega: ir paſake tai mieſte ir kiemoſa* (Luc 8, 34)

Šiuo atveju **in + Acc.** lotyniškame tekste aiškiai siejamas su *fugerunt*, o inesyvas vertime – su *nunciaverunt*.

3) *mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquam – ſiunſk LaZaru idant pamirkeſ galą piriſhta ſawa wandenije* (Luc 16, 24)

Lotyniškame tekste vartojama **in + Acc.** konstrukcija išryškina atliekamo veiksmo kryptį, nors veiksmožodis *intingere* paprastai valdo **in + Abl.** arba tiesioginį **Acc.** J. Bretkūnas vertime išlaiko autochtonišką inesyvą, ir šiandien vartojamą su veiksmožodžiu *mirkyti*.

4) *missus fuerat in carcerem – apkaltas buwa turme* (Luc 23, 25)

Čia veiksmožodis *mittere*, turintis direktyvo valentingumą, verčiamas veiksmožodžiu *apkalti* su inesyvu. Priešingą keitimo atvejį randame Luc 3, 20: *inclusit Ioannem in carcere – imete Ianaſ ing temniczia* [tais. į: *įdedams Ianaſ temniczana*].

J. Bretkūnas junginį *inclusit in carcere* verčia prielinksnine konstrukcija **ing + Acc.** (*imete ing temniczia*), kurią pakeičia iliatyvu (*įdedams temniczana*) jau korektūroje. Iliatyvo pasirinkimą šiuo atveju lemia veiksmožodžių *įmesti, įdėti* valentingumas.

5) *sta in medium* – įtakieji *widui* [tais. į: *schicze*] (Luc 6, 8)

Čia inesyvas pasirenkamas, kai kalbama apie judėjimą, kurio galinis taškas yra ko nors vidurys. Tokiais atvejais senojoje lietuvių kalboje buvo sinonimiškai vartojamas inesyvas (*widui*) ir iliatyvas (*widun*). Dabartinėje lietuvių kalboje tokios inesyvo formos yra virtusios prielinksniais (*viduj, vidury + Kilm.*), o toks iliatyvas – priešveiksniu.

2. 1. Dviem atvejais **in + Acc.** konstrukcija verčiama inesyvu, reiškiančiu vidinę asmens ar daikto būseną bei jos apimtį:

1) *omne regnum in seipsum divisum desolabitur* – wifsakia karalyfte *fawija* [tais. į: *faweje*] perškirta, bus apleišta (Luc 11, 17)

2) *Satanas in seipsum divisus est* – Satanas *fawija* [tais. į: *fawije*] perškirtas ira (Luc 11, 17)

2. 2. Rastas tik vienas atvejis, kai inesyvu verčiama **ex + Abl.** konstrukcija, reiškianti judėjimą iš daikto vidaus. J. Bretkūnas eliminuoja krypties reikšmę pakeisdamas teksto prasmę: *Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suae* – Dwaše Schwenta bus pilns dabar *kune* [tais. į: *fziwate*] augiwes *fawa* (Luc 1, 15).

3. Konstrukcijų **apud + Acc.**, **inter + Acc.**, **intra + Acc.** ir iš dalies **in + Abl.** vertimas išryškina savitą inesyvo vartoseną. Šiais atvejais inesyvu žymimas vyksmas asmens ar asmenų sąmonėje:

1) *apud se orabat* – *faweie* meldefi (Luc 18, 11)

2) *respexit auferre opprobrium meum inter homines* – pawisdeia atimti apgiedinimą mana *fzmaniesą* (Luc 1, 25)

3a) *ait intra se dicens* – tare *terpei fawęs* [tais. į: kalbeia *pats fawie*], biladams (Luc 7, 39)

b) *ait intra se* – tare *pats fawei* [tais. į: *faweie*] (Luc 16, 3)

c) *cogitabant intra se* – *dumaia fawija* (Luc 20, 5)

d) *cogitaverunt intra se* – *dumaia fawija* [tais. į: *fawije*] (Luc 20, 14)

e) *cogitabat intra se dicens* – *dumaia fawei* [tais. į: *fawip*] (Luc 12, 17)

f) *dixit intra se* – *bilaia fawije* [tais. į: *fawijp*] (Luc 18, 4)

Dviem pastaraisiais (Luc 20, 17; 12, 17) atvejais inesyvas pakeistas adesyvu taisant rankraštį. Tokį pakeitimą tikriausiai lėmė lotyniškame tekste esančios veiksmažodžio *dicere* formos (*dicens* – part. praes. act., *dixit* – perf. ind. act.). E) atveju *intra se* konstrukcija priklauso ne tik nuo veiksmažodžio *cogitabat*, bet ir nuo *dicens*. Ver-time į lietuvių kalbą lieka tik vienas veiksmažodis (*dumaia – cogitabat*), o paprastas vietininkas (plg. su c) atveju, kur tik nuo *cogitabant* priklausanči *intra se* konstrukcija verčiama inesyvu be jokių pakeitimų) atitaisomas į pašalio esamąjį vietininką. Panašiai atsitinka ir Luc 7, 39, kur atsidūrusi tarp dviejų veiksmažodžių (*ait* ir *dicens*) *intra se* konstrukcija pirmiausia išversta prielinksnine *tare terpei fawęs* konstrukcija, o korektūroje atitaisyta į inesyvą *fawie* su jam priklausančiu pabrėžiamuoju įvardžiu *pats*. Keičiant prielinksninę konstrukciją inesyvu pakinta ir veiksmažodis – korektū-

roje jau akcentuojama antrojo lotyniško veiksmažodžio reikšmė (*kalbeia*). Lotyniškame sakinyje nesant jokios *dicere* formos, kaip Luc 16, 3; 20, 5; 20, 14, netaisomas ir inesyvas, kuriuo išversta prielinksninė *intra se* konstrukcija. Adesyvas pakeičia inesyvą ir f) atveju, kur lotyniškame tekste tėra vienas veiksmažodis – *dixit* (Luc 18, 4).

4a) *ordinare narrationem, quae in nobis completae sunt, rerum* – įutaisfiti rafchtą tų daiktų kurie *musui* [tais. į: *musip*] nūfsidawe (Luc 1, 1)

b) *Maria autem conservabat omnia verba haec in corde suo* – matina ia, užlaidke wifsus įžadzius tos *schirdija* [tais. į: *schirdije*] įawa (Luc 2, 51)

c) *cogitantibus omnibus in cordibus suis* – dumaiantiemus wifsiemus *schirdija* ių [tais. į: įawa] (Luc 3, 15)

d) *Vide ergo ne lumen, quod in te est, tenebrae sint* – Tadel dabakes idant įchwiefumas kuris *tawije* [tais. į: *tawipi*] ira, ne butų tamfybes (Luc 11, 35)

e) *si dixerit servus ille in corde suo* – iei tars tarnas anaįai *schirdije* įawa (Luc 12, 45)

f) *Ponite ergo in cordibus vestris non praemeditari* – Tadel dekite *schirdin* įawa ne dumati [tais. į: *schirdije* įawa ne rupinkites] (Luc 21, 14)

Pažodinis lotyniško sakinio vertimas taisant tekstą pataisytas kartu keičiant iliatyvą (*dekite schirdin*) inesyvu (*schirdije ne rupinkites*).

g) *quod scriptum est, oportet impleri in me* – kas rafchita ira, tur buti įschpildita *manei* (Luc 22, 37)

h) *virtutes, quae factae sunt in vobis* – maZnybes kurias *iufui* [tais. į: *iufip*] daritas ira (Luc 10, 13)

Šis inesyvo keitimas adesyvu, kaip ir Luc 1, 1; 11, 35, yra spontaniškas ir, matyt, rodantis, kad tuo metu jau nyko inesyvo ir adesyvo reikšmės skirtumai. Kaip buvo minėta aukščiau, adesyvas yra rečiausiai vartojamas postpozicinis vietininkas „Evangelijos pagal Luką“ vertime.

4. Veiksmažodžio reikšmę dažniausiai turi tos **in + Abl.** konstrukcijos, kuriose vartojamos laiko sąvokos žyminčios leksemos : *in diebus* (Luc 1, 5; 1, 25; 1, 39; 2, 1; 4, 25; 6, 12; 8, 22; 9, 36; 17, 26; 17, 28; 21, 23; 23, 29), *in mense sexto* (Luc 1, 26), *in senectute sua* (Luc 1, 36), *in momento* (Luc 4, 5), *in sabbato* (Luc 6, 7; 18, 12), *in hora* (Luc 10, 21), *in secunda / tertia vigilia* (Luc 12, 38), *in tempore* (Luc 18, 30), *in saeculo* (Luc 18, 30). Laiką reiškia ir ne su laiko leksemomis vartojamos konstrukcijos : *in ordine* (Luc 1, 8), *in senectute* (Luc 1, 36), *in resurrectione* (Luc 14, 14; 20, 33), *in vita* (Luc 16, 25), *in sermone* (Luc 20, 20). Iš 26 konstrukcijų su laiko sąvokas žyminčiomis leksemomis J. Bretkūnas inesyvu verčia 19: *in diebus* – *dienafą / dienofų / dienafų* (Luc 1, 5; 1, 8; 1, 25; 1, 39; 2, 1; 4, 25; 6, 12; 8, 22; 9, 36; 17, 26; 17, 28; 21, 23; 23, 29); *in hoc tempore* – *įscheme cziefe* (Luc 18, 30); *in ipsa hora* – *taieg hadinai* (Luc 10, 21); *in sabbato* – *nedeliai* [tais. į: *per nedelį*] / *Sabbathaie* (Luc 18, 12; 6, 7); *in mense sexto* – *įscheschtame menesij* [tais. į: *menesije*] (Luc 1, 26); *in momento* – *akmirijei* [tais. į: *akiemirkfnij*] (Luc 4, 5).

7 atvejais iš 26 tokias konstrukcijas J. Bretkūnas verčia instrumentaliu, o tai rodo, kad jau XVI amžiuje laiko inesyvas ir instrumentalis (įnagininkas) vartoti sinonimiškai. Dabartinėje lietuvių kalboje yra laiką reiškiančių Acc. ir Instr. sinonimija, inesyvas plačiau vartojamas žemaičių. Iš sustabarėjusių formulių vertimo matyti, kad **in + Abl.** konstrukcijos stimuliuo autochtonišką laiko inesyvo vartoseną:

in diebus – 13 konstrukcijų išversta inesyvu, 2 konstrukcijos išverstos instrumentaliu:

1) et nihil manducavit *in diebus illis* – ir nieka ne walge *dienamis anamis* (Luc 4, 2)

2) tunc ieunabunt *in illis diebus* – tada pašninkiaus *tamis dienamis* [tais. į: *tū cziesu*] (Luc 5, 35)

Tik dviem atvejais iš 13 inesyvas pakeičiamas instrumentaliu taisant tekstą:

1) Factum est autem *in una dierum* – Bet staghijī est *dienafu tu* [tais. į: *to cziesu*] (Luc 8, 22)

2) nemini dixerunt *in illis diebus* – ne wienam nieka ne šakie *dienafa anafa* [tais. į: *to cziesu*] (Luc 9, 36)

Vienu atveju inesyvas korektūroje pataisytas į instrumentalių, bet čia pat ir vėl atstatytas: fuit *in diebus* Herodis – buwa *dienafa* [šalia: *cziesu / dienafa*] Heroda (Luc 1, 5).

Tuo tarpu **in tempore** tik vieną kartą verčiamas inesyvu: non recipiat multo plura *in hoc tempore* – ne atimtu daugiešnia *šcheme cziese / swiete* (Luc 18, 30). Kitais rastais 5 atvejais vertime yra instrumentalis:

1) implebuntur *in tempore suo* – išsipildis *czesu sawa* (Luc 1, 20)

2) *in tempore* tentationis recedunt – *czesu* gundinima atštaia (Luc 8, 13)

3) ut det illis *in tempore* – idant iemus dotų *tikru cziesu* (Luc 12, 42)

4) Aderant autem quidam *ipso in tempore* – Bet buwa prieg ia *to cziesu* niekurie (Luc 13, 1)

5) *in tempore* misit – sawa *cziesu* šiunte (Luc 20, 10)

5. Aiškiai matoma lotyniško teksto interferencija, kai **in + Abl.** konstrukcijos verčiamos inesyvu, reiškiančiu vidinę daikto ar asmens būseną bei jos apimtį. Rastas 21 toks atvejis:

1) incendentes *in omnibus mandatis, et iustificationibus* Domini – waikšchczadami *wisofų prifakimofų* ir *teifibefų* wiespaties (Luc 1, 6)

2) ipse praecedet ante illum *in spiritu, et virtute* Eliae – ghis eis pirm ana *Dwaštaie* ir *macije* Elija (Luc 1, 17)

3) exultavit spiritus meus *in Deo salutari meo* – linxminafse dušche mana *Dieweie* *išchganituie maname* (Luc 1, 47)

4) dimmitis servum tuum Domine, secundum verbum tuum *in pace* – paleidi tarną tawa Wieschpatie, pagal šzadzia tawa *pakaiuie* (Luc 2, 29)

5) regressus est Iesus in virtute Spiritus – sugrišza Iesus *macije Dwašias* (Luc 4, 14)

6) erat pernoctans *in oratione* Dei – nakwins buwa *mal dai* [tais. į: *mal daie*] Die-wa (Luc 6, 12)

7) *qui in veste pretiosa sunt et deliciis* – kurie *brangiosą rubosų* ira, ir *rašchkasų* (Luc 7, 25)

8, 9) *vade in pace* – eik [tais. į: atstok] *pakaiuie* (Luc 7, 50; 8, 48)

10) *cum venerit in maiestate sua* – ataidams *maiestate* šaw (Luc 9, 26)

11) *visi in maiestate* – regedami [tais. į: thie pašsirode] *maiestate* (Luc 9, 31)

12) *in pace* sunt ea – *pakaiuie* tai ira (Luc 11, 21)

13) *qui fidelis est in minimo, et in maiori fidelis est* – kuršai wiernas ira *mašzame* [tais. į: *mašzauseme*] ir *didešneme* wiernas ira (Luc 16, 10)

14) *qui in modico iniquus est, et in maiori iniquus est* – kuršai *mašzame* wiernas ira: ir *didzauseme* ne wiernas ira (Luc 16, 10)

15) *in iniquo mammona fideles nos fuistis* – *labijuie* [tais. į: *labije*] ne teišybes [tais. į: *ne teišame*] ne buwate wierni (Luc 16, 11)

16) *in alieno fideles non fuistis* – *tame kas šwetima* ira wierni ne buwate (Luc 16, 12)

17) *cum esset in tormentis* – kada buwa *mukasų* [tais. iš: *mukai*] (Luc 16, 23)

18) *quia in modico fuisti fidelis* – kadangi *mašzame* buwai wiernas (Luc 19, 17)

19) *hic est calix novum testamentum in sanguine meo* – tai ira kielikas nauias Testamentas *kraughie* [tais. į: *krauije*] mana (Luc 22, 20)

20) *qui permansistis mecum in tentationibus meis* – kurie išsilaiket ... *gundinimosa* [tais. į: *gundimosa*] mana (Luc 22, 28)

21) *neque tu times Deum, quod in eadem damnatione es* – ar ne tu Diewa ne bijai *ligume* [tais. į: *ligame*] *paskandime* [tais. į: *paskandinime*] budams (Luc 23, 40)

Lotyniškos **in + Abl.** originalo konstrukcijos poveikis inesyvo pasirinkimui vertime aiškintinas tipinės vartosenos sutapimu: vietos žymėjimas yra būdinga ir inesyvo, ir **in + Abl.** funkcija. Aiškus lotynų kalbos poveikis inesyvui atsirasti ypač matomas tokiose konstrukcijose kaip Luc 2, 29; 7, 50; 8, 48; 11, 21: *in pace* – *pakaiuie*. Tokios lotynų kalbos interferencijos rezultatas ryškus ir dabartinėje lietuvių kalboje. Šiandien vartojama sakralinė formulė *tesišsi ramybėje* visiškai atitinka *lotyniškąjį requiescat in pace*. Lietuvių kalbos vietininkas čia bus atsiradęs dėl lotynų kalbos poveikio.

6. Vieną kartą pasitaikančio **in + Abl. limitationis** vertimas inesyvu taip pat galimas aiškinti lotynų kalbos įtaka: *potens in opere, et sermone* – mažnus *darbe* ir *šzadija* (Luc 24, 19).

ON THE RELATION OF THE VULGATA'S PREPOSITIONAL PHRASES WITH THE TRANSLATION OF THE GOSPEL ACCORDING TO LUKE BY JONAS BRETKŪNAS

Summary

J. Bretkūnas translated the Bible from different German editions of M. Luther's Bible, but the Gospel according to Luke was translated from Latin and afterwards corrected with reference to the version of M. Luther.

In order to establish the relation of the prepositional phrases of the Gospel according to Luke with J. Bretkūnas' translation all the correspondences of Latin prepositional phrases were classified according

to the forms of the Latin text. The unprepositional case forms in the 16th century were still used in certain meanings in the cases where nowadays the prepositional phrases predominate. The said status is quite obviously observed in J. Bretkūnas' translation where 1/4 of Latin prepositional phrases are translated using different variants of the postpositional Locative, i.e. Innesive, Illative, Adessive, Allative. In the present paper we discuss the Inessive. 219 Latin prepositional phrases are translated using the Inessive. The following relations between the Vulgate's prepositional phrases and the unprepositional Inessive can be stated:

1. *in+Abl.* mostly corresponds to the Lithuanian Iness.
2. *in+Acc.* is translated by using the Iness. only in the cases where verbs with the indirective valency are used by J. Bretkūnas.
3. When denoting the processes in the mind of person(s) the Iness. corresponds to prepositional phrases *apud+Acc.*, *inter+Acc.*, *intra+Acc.*, and partly *in+Abl.*
4. The Iness. with temporal meanings is used in translation of prepositional phrases *in+Abl.*, where the noun denotes temporal concepts. The correspondences show the synonymy of the temporal Iness. and the Instrumental in Old Lithuanian.
5. The influence of the *in+Abl.* or *in+Acc.* on the use of Iness., denoting the inner state of person(s) or its extent, is noted.
6. The use of the Iness. to translate *in+Abl. limitationis* is due to the Latin influence as well.

LITERATŪRA

Biblia Slavica. S. VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Bd. 1.7. Das Neue Testament in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke 1580. Faximile der Handschrift, Bd. 7 und 8. Hrsg. von J. D. Range und F. Scholz, 1991: F. Schöningh.

Novum Testamentum Graece et Latine, i. c. E. Nestle, Stuttgart, 1921.